

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE

UNDERSTANDING MODERNITY

Studies in Honor of Oleksandr Reient

Kyiv 2024

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ОСЯГАЮЧИ МОДЕРНІСТЬ

Студії та матеріали на пошану Олександра Реєнта

Київ 2024

УДК 94(477)(082.2)

Затверджено до друку вченою радою
Інституту історії України НАН України
(протокол № 5 від 13 червня 2024 р.)

Упорядники:
Дмитрій НІКОЛАЙЧУК, Валентина ШЕВЧЕНКО

Осягаючи модерність. Студії та матеріали на пошану Олександра Реєнта / упоряд. Ніколайчук Дмитрій, Шевченко Валентина. Київ : Інститут історії України Національної академії наук України, 2024. 640 с.

ISBN 978-617-14-0264-5

До збірника на пошану знаного українського історика, члена-кореспондента Національної академії наук України Олександра Реєнта увійшли матеріали про його родовід, життєвий шлях, зростання та здобутки на ниві студіювання історії України і розвитку краєзнавства. Наукові статті, що увійшли до видання, охоплюють різноманітні сфери фахового зацікавлення Ювіляра і написані його друзями, колегами та учнями.

Для науковців, викладачів, студентів, краєзнавців, усіх, хто вивчає історію України.

УДК 94(477)(082.2)

© Автори статей, 2024
© Інститут історії України Національної академії наук України, 2024

ISBN 978-617-14-0264-5

Богдан АНДРУСИШИН

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК ЗАПОРУКА СВОБОДИ: ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ІВАНА ХОМИЧА ГАНЖІ

У грудні 2023 р. виповнилося 100 років від дня народження Івана Хомича Ганжі. Готуючись написати статтю (спогад-роздуми) про Івана Хомича звернувся до блискучого есе «Уклін Учителю» авторства докторки політичних наук, професорки, головної наукової співробітниці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України Марії Кармазіної: «Для того, аби про людину "сказали", – пише молодша за курсами моя однокашниця, – їй достатньо бути просто собою – гідною особистістю, яка не плазувала, не вбивала своєю байдужістю, не була в іпостасі "вічного хама", не ламала, ставлячи "на місце", але, як могла, творила навколо себе добро…»[1].

Самобутність, воля, соборність, гідність відносяться до основи суспільно-державних (національних) цінностей, які формують українську національну ідентичність. Іван Хомич Ганжа належав до того покоління українців, яке винесло на своїх плечах усі жахіття Другої світової війни як найактивніший її учасник. Водночас він зберіг оптимізм, віру в себе і в людей. Гідність, честь, повага, відповідальність, соціальна активність, скромність є фундаментальними людськими чеснотами, важливими рисами європейського типу людини. Кожна з означених чеснот, переконаний, була властива моєму вчителеві й наставнику.

«Немає нічого вищого за людську гідність, – неодноразово твердив Іван Хомич Ганжа, – бо коли людина втрачає гідність, вона втрачає саму себе, така людина нічого не варта, вона не є самодостатньою особистістю. Відчуття власної гідності якраз і є відданість своїм власним ідеалам». Такі слова, поняття, роздуми, наш вчитель і наставник, колишній декан історичного факультету Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького, доносив до нас студентів і молодих аспірантів у 80-х роках минулого століття, уже, фактично, наприкінці останньої глави радянської історії. Для нього гідність була категорією моралі, а не престижу. Маючи сам власну гідність, що робило його від того людиною скромною і водночас надзвичайно стійкою. Складалося враження, що по Івану Хомичу, як по діамантовому різцю можна «рівняти» суспільство. «Ніколи не давайте топтати своєї гідності і ви будете людьми», – переконував він. Гідність доцента І. Ганжі була високою, але не надмірною.

Відтоді пройшло більш ніж сорок років. У боротьбі за свободу й гідність Україна виборола свою незалежність. У 2014 р. в Україні було встановлено День Гідності та Свободи з метою віддати належну шану тим, хто у 2004 та 2013 роках

[1] Кармазіна М. Уклін Учителю. *Історичний журнал.* 2006. № 5. С. 115.

виступили на захист гідності та свободи українського народу, спочатку до Помаранчевої Революції, а згодом до Революції Гідності. «За свободу та гідність тоді віддали життя сотні українців. І ця боротьба продовжується і сьогодні», – наголосив у своєму привітанні з Днем Гідності і Свободи перший заступник Голови Верховної Ради України Олександр Корнієнко. «Для Українського народу "Гідність" і "Свобода" – це не просто слова, а цінності, за які найкращі люди країни – Герої Небесної сотні, наші захисники й захисниці – сплатили і продовжують сплачувати найвищу ціну – підкреслила у своєму привітанні з Днем Гідності і Свободи заступник Голови Верховної Ради України Олена Кондратюк. – Вистояли й перемогли на Майдані, вистоїмо й переможемо у війні з російським агресором! У війні за право бути Україною та українцями, за нашу Гідність, Свободу, Демократію, Незалежність і територіальну цілісність»[1].

Переконаний, що Іван Хомич міг би підписатися під кожним вищенаведеним словом. На пам'ять спадає одна з численних дискусій, яка відбулася на кафедрі історії СРСР і УРСР історичного факультету в часи, коли почалася «перестройка» комуністичної системи і «вєлікій і могучій» почав давати глибинні тріщини. Тоді багато хто з істориків, суспільствознавців загалом ставили собі запитання, чи це закономірні об'єктивні процеси, чи може «проіскі» ворогів. Один з ортодоксально налаштованих викладачів твердив, що союзні республіки, які прагнуть до незалежності, як діти в сім'ї – пустують, але, коли прийде батько додому, то й порядок буде відновлено, на що Іван Хомич у властивій йому емоційній манері буквально вибухнув: «Немає ні сім'ї, немає ні тим більше доброго батька». Таке почути на кафедрі для присутніх було просто шоком. Тоді стало очевидним, як мало я знав доцента Івана Хомича Ганжу. А його тодішні переконання і думки були суголосними з висловлюваннями забороненого й замовчуваного в комуністичній системі визначного українського педагога Костянтина Ващенка: «Ніхто не стане шанувати людини, коли вона сама не буде шанувати себе. Так само ніхто не буде шанувати народу, що терпить рабство й не хоче боротися за свою волю…

У сучасний історичний момент у найближчу майбутність національне виховання молоді є найважливішим завданням нашого народу.

З особистою гідністю міцно зв'язана гідність національна. Національна гідність виявляється в любові до своєї Батьківщини і в служінні їй… Національна гідність виявляється в тому, що людина шанує честь свого народу й не дозволяє собі у своїй поведінці й діяльності нічого такого, що могло б заплямувати цю честь».

На зламі 70–80-х років минулого століття формування «єдиного радянського народу» переходило в завершальну стадію, «розвинутий соціалізм» створював усі матеріальні, соціально-політичні та ідеологічні передумови російщення України, процес якої дійшов, здавалася, свого піку. У республіці «зросійщені і збільшовичені українці, прихильники так званого "естественного слияния родсвенных и близких между собой славян", відкриті й замасковані вороги українства "натхненно й організовано" під керівництвом В. Щербицького і його "підручних" виконували таємну постанову цк кпрс і ради міністрів срср від 26 травня 1983 р. № 473 "Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загально-

[1] *Голос України.* 2022. 22 листопада. № 237 (7987). С. 2.

освітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік". Через кільканадцять днів відповідну постанову ухвалили цк компартії України й рада міністрів УРСР»[1].

Тоді Іван Хомич без всякого пафосу демонстрував те, що сьогодні в соціогуманітарних науках називається національною ідентичністю. У найширшому розумінні національна ідентичність розуміється як приналежність до певної нації. Велике значення дослідники цього поняття надають таким об'єктивним факторам приналежності, як територія, на якій люди живуть, мова, якою вони спілкуються, релігія з якою люди себе співвідносять. Без сумніву, Іван Хомич розумів таку антиукраїнську політику кремлівських «братів». Він завжди і в повсякденному житті й під час викладання, з мого погляду, чи не найдраматичнішого періоду української історії – 1917 -1939 рр., послуговувався українською мовою. «У Ганжі І. Х. була хороша українська мова, – пригадує однокурсник Володимир Животівський, учитель історії СЗШ № 81 м. Києва, – Він розмовляв і читав лекції без слів-паразитів та без русизмів. Говорив тихо, спокійно, слова вимовляв чітко і зрозуміло. Хоч народився він десь на російськомовному [як вважається. – *Авт.*] сході України».

Право на повагу до гідності людини Іван Хомич вважав основоположним особистим правом, яке лише й може забезпечити нормальне існування та розвиток людини в суспільстві.

У розумінні наставника кожна людина повинна поважати гідність та права іншої особи, поводитися гідно щодо інших осіб, тобто, щоб не спричинити поведінки, що принижує, зневажає особу та її права, демонструє нелюдське ставлення. Мало хто знав, що бувалий у життєвих випробуваннях уже немолодий чоловік, фронтовик, мав на увазі в першу чергу. Очевидно, що зазначене право мало забезпечувати належне ставлення до людини державних органів, їхніх посадових осіб, а до рядових членів партії її керівництва.

Тому стало цілком закономірним, що Іван Хомич публічно на партійних зборах звинуватив заступника секретаря парткому КДПІ імені Максима Горького у формуванні «досьє на членів партії», які той, на його переконання, тримає в папках, замкнених у парткомівському сейфі. Тут же було запропоновано створити відповідну комісію і піти в партком перевірити сейф. Від страху й напруги заворг парткому посірів… Почали формувати склад комісії, назрівав небачений скандал далеко не районного масштабу, запахло 37-м, тому, лише втручання секретаря парторганізації, яка діяла на правах райкому, справу загальмувало. Прийняли рішення сейф відімкнути на другий день вранці?! Коли назавтра члени комісії прийшли до парткому, у сейфі, звичайно ж, було порожньо, там лежали лише офіційні документи парторганізації. Наведений факт прямо й опосередковано підтверджує, яке значення в житті й діяльності доцента І. Ганжі мали питання людської гідності.

Проблема людської гідності в розумінні Івана Хомича, очевидно, мала дещо ширший, загальнонаціональний зміст у контексті забезпечення прав людини до чого українські законотворці підійшли лише через кілька десятиліть.

[1] Лизанчук В. Скільки років антиукраїнській ідеології «русского міра»? *Голос України.* 2021. 28 травня. № 99 (7599) С. 10.

Працюючи над змінами до Конституції України, група з прав, свобод та обов'язків людини та громадянина у 2015 році, після численних засідань і обговорень ухвалила рішення вибудувати структуру оновленого розділу II Конституції про права людини за схемою («рейтингом») розташування прав людини в Хартії основних прав ЄС 2000 р. Новими статтями в списку виявилися статті про гідність людини та право на справедливий суд. Тільки з погляду сьогодення можна оцінити прозорливість і широту поглядів історика на надзвичайно важливу політико-правову проблему у сфері людських прав.

Іван Хомич гостро відчував необхідність дотримання права на повагу до людської гідності в різних сферах життєдіяльності і в тому числі в соціальній. Складна соціально-економічна ситуація 1990-х – початку нульових років створювала об'єктивну основу для порушення цього фундаментального права людини. Ветеран усією своєю суттю відчував і переживав гідність як прагнення, насамперед, до особистої свободи. Народжений на Донеччині (2 грудня 1923 року в селі Рутченковка (нині м. Донецьк) у сім'ї робітника шахти № 30. До школи пішов у 1931 р. в с. Нова Петрівка Старобешівського району Донецької області (1–4-і класи), потім навчався в с. Старомайорське (5 клас) й 1941 р. закінчив десятирічку у с. Старий Кременчук. У довоєнні роки працював у колгоспі на різних роботах, він прожив там до свого повноліття, до мобілізації в армію з початком війни. До лав червоної армії був призваний Кам'янка-Дніпровським райвійськкоматом Запорізької області в серпні 1941 р. Військову підготовку проходив у військовому таборі м. Урюпінська, а згодом у складі 3-го парашутно-десантного корпусу м. Єсентуки.

В армії знаходився на Сталінградському, Волховському, Ленінградському, 3-му і 2-му Прибалтійських фронтах. У липні 1942 р. у складі 33-тьої гвардійської дивізії 88-го гвардійського полку в бою був тяжко поранений. Лікувався в шпиталях Сталінграда, Саратова, Златоуста. Інвалідність була встановлена після демобілізації медкомісією в грудні 1945 р.

В армійській службі мав сержантське звання (сержант-старшина) і відповідні посади та нагороди: ордени Вітчизняної війни I ступеня, «Червоної Зірки», медалі «За бойові заслуги», «За оборону Ленінграда» та ін. Після демобілізації працював у колгоспі в селі Кам'янка-Дніпровська»[1].

Його завжди тягнуло на малу батьківщину; ми всі родом із дитинства. Отже, після однієї з поїздок на Донбас на початку 1990-х років, щоб вшанувати пам'ять батьків, подорожній бідкався про загальну занедбаність на залізничних вокзалах, станціях. На одній зі станцій на Донеччині він не зміг знайти не тільки щось поїсти, але навіть чаю випити було ніде. «Хоч би кип'яток приготували, – бідкався ветеран, – як ми, солдати, під час війни на фронті робили, та де там»! Просте людське спостереження… Ніякої політичної тріскотні, якої він не допускав у своєму житті ніколи. У цьому факті його оголена до справедливості душа також відчувала зневагу до людської гідності, бо держава через свою недолугу соціально-економічну політику не змогла забезпечити навіть мінімально достатній рівень

[1] І воїни і педагоги: слово про ветеранів / за ред. В. П. Андрущенка. Вид. 3-є, доп. і уточнене. Київ, 2008. С. 112.

потреб пасажира в дорозі. Та чи лише в дорозі, віддавши українську людність на ідеологічну поталу різного роду політичним популістам і махінаторам, які спритно здійснювали прихватизацію. Про конституційну захищеність права на повагу до людської гідності в ті часи лише починали говорити.

Право людини на повагу до її гідності закріплено в ст. 28 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському, або такому, що принижує його гідність, поводженню чи переконанню; жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам[1].

Усією своєю діяльністю як викладача Іван Хомич Ганжа давав зрозуміти наскільки важливою є наша гідність і свобода. Це стало ще більш очевидним, коли на них зазіхнула рашистська рф. Всевишній та історія знову нагадали нам, українцям, хто ми є на цій землі і яка наша місія. Очевидно, для цього і приходять у цей світ такі люди-камертони як Іван Хомич Ганжа.

Нещодавно ЗМІ рясніли заголовками «Слава Україні в обличчя смерті», які пролунали за мить до розстрілу з уст українського військовополоненого Олександра Мацієвського. «Він ту цигарку так і не скурив…», – відгукнувся на героїчну смерть поет Гриць Драпак. Україну об'єднала лють і біль через новий злочин рф – розстріл беззбройного полоненого. «Серед тих, хто ледве підшукує слова, вражений стійкістю українського військового і брутального злочину проти нього – інвестбанкір Сергій Фурса: «Я думав, таке буває тільки в кіно… я думав, що людина не може так спокійно й гідно дивитися в обличчя смерті, знати, що твій останній момент прийшов і прийняти рішення піти гідно… піти на власних умовах…, піти зі словами на вустах, які ти сам обрав… зробити, не поспішаючи, останню затяжку, вимовити гасло й померти… я думав, що так вмирають тільки герої в кінематографі…, тепер я знаю, що таке гідність…»[2].

Доцент Ганжа дуже ретельно вникав у проблематику моїх наукових досліджень і прискіпливо допитувався, чи бюрократизм, командно-адміністративна система, з якою наче б то боролася компартія в період «перестройки», був породженням суб'єктивного фактору, чи це було суттю самої системи. І коли я навів своє бачення об'єктивності, системності цього явища вже на зорі зародження комуністичного режиму, Іван Хомич зі мною погодився і підтвердив, що йому треба було додатково в цьому переконатися.

Маючи потужний науковий потенціал, закладений у попередні роки його наукової академічної та викладацької роботи, Іван Хомич не соромився сказати, що він чогось не знає, або в зазначеній проблематиці щось додати нове. Такими аргументами оперував вчений-педагог, коли золотою осінню 1981 р. познайомив мене, студента третього курсу історичного факультету Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького з молодим перспективним ученим з Інституту історії НАН України, кандидатом історичних наук, також випускником

[1] Конституція і конституційні акти України. Історія і сучасність: До 15-річчя Конституції України і 20-ї річниці незалежності України. 3-тє вид. Київ, 2011. С. 221.

[2] Назвали ім'я військового, якого розстріляли окупанти після слів «Слава Україні». *Lenta.vn.ua*. 2023.03.07.

історичного факультету педагогічного інституту 1974 р. Олександром Реєнтом. «Я вже мало чим тобі можу допомогти в науці, – говорив, очевидно, лукавив, Учитель, під керівництвом якого я писав наукову роботу, – а Олександр Петрович, зможе!». Так розпочалася моя багаторічна наукова співпраця, а в загальнолюдському вимірі проста чоловіча дружба з Олександром Петровичем Реєнтом, який згодом став доктором історичних наук, професором, член-кореспондентом НАН України, академіком Української академії історичних наук, заслуженим діячем науки й техніки України, відмінником народної освіти України, Головою Національної спілки краєзнавців України, почесним краєзнавцем України, лауреатом Державної премії України в галузі науки й техніки, премії НАН України імені М. Костомарова, премії імені Д. Яворницького, повним кавалером ордена «За заслуги», автором понад 800 наукових публікацій, зокрема. багатьох монографій, енциклопедично-довідкових видань, підручників, навчальних посібників тощо. А ще, О. Реєнт обраний президентом Асоціації випускників-драгоманівців усіх років. Торкаючись моєї наукової біографії, Олександр Реєнт пише: «У 1978 р. Б. І. Андрусишин став студентом історичного факультету Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького. Вчився на "відмінно"… був стипендіатом імені Карла Маркса (викладачами були відомі вчені-педагоги І. Х. Ганжа, М. Д. Березовчук, Н. М. Кравченко, Л. В. Таран, Г. В. Січкар, В. Ю. Ніколаєнко та ін.), активно займався науковою роботою, був членом студентського наукового товариства». Студент-першокурсник проявляв «інтерес до проблем етнодержавотворення на українських землях, походження і розселення слов'ян, історичної спадщини Київської Русі, висвітлення яких знайшли своє місце в пізніших працях.

Згодом наукові інтереси та проблематика майбутніх досліджень визначалися переважно під впливом відомого українського історика, кандидата історичних наук, доцента Івана Хомича Ганжі. Під його керівництвом Богдан Іванович почав працювати в науковому студентському гуртку, де вивчав проблематику, пов'язану з революційними процесами та національно-визвольним рухом на західноукраїнських землях періоду Української революції 1917–1920 рр.»[1].

У подальшому мої наукові пошуки тісно переплітались з науковою діяльністю Олександра Реєнта, який спеціалізується на проблемах «теорії та методології історичної науки, історіографії, націогенезу й державотворення, соціально-економічного та політичного життя, національно-визвольних і суспільно-політичних рухів 19–20 ст., історії Церкви та ін.»[2].

Під керівництвом Івана Хомича Ганжі була підготовлена наукова робота, з якою в грудні 1982 р. мені випала нагода виступити на всесоюзній науковій конференції в литовському місті Шауляй. Він також погодився стати науковим керівником моєї дипломної роботи. «Трішки гірше, як у Маркса», – промовляв з усмішкою Вчитель усім, кого зустрічав у коридорі з викладачів, а під пахвою

[1] Реєнт О. У пошуках наукових істин (до 50-річчя від дня народження доктора історичних наук, професора Б. І. Андрусишина). *Освіта*. 2009. 7–14 січня (№1–2). С. 8–9.

[2] Лисенко О. Є. Реєнт Олександр Петрович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2012. Т. 9: Прил–С. С. 168.

красувалася видрукувана на машинці у твердій палітурці майже 150-сторінкова дипломна робота…

Доцент Ганжа був справжнім науковцем, істориком, він завжди прагнув докопатися до істини, до основ. Очевидно, така наукова прискіпливість характеризувала його і як аспіранта Інституту історії Академії наук УРСР (1951–1954 рр.), куди він вступив після закінчення історичного факультету Ужгородського університету (1946–1951 рр.). В Інституті історії захистив кандидатську дисертацію з історії України на тему «Колгоспне будівництво на Україні» (1954 р.), продовжував працювати на посаді спочатку молодшого, а згодом старшого наукового співробітника (1954–1968 рр.).

Потроху вщухали вітри «хрущовської відлиги», у повітрі з кінця 1960-х знову потягнуло неосталінізмом. Ідеологічні зміни насамперед торкнулися суспільних наук і насамперед історії. У цей час в академічній установі готувався збірник документів і матеріалів про колективізацію. Як справжній науковець і прискіпливий дослідник Іван Хомич не міг оминути такої трагедії українського народу як Голод 1932–1933-х рр., визнаний сьогодні в Україні й багатьох країнах світу як Голодомор-Геноцид. З Інститутом історії НАН УРСР довелося розпрощатися, учений змушений був піти «за власним бажанням»[1]: компартійні оцінки означених подій були кардинально протилежними мисленню молодого вченого, який, за офіційною версією переходу на іншу роботу, нібито замахнувся збудувати кар'єру викладача.

У 1968–1971 рр. Іван Хомич працював у Київському державному інституті культури на посадах старшого викладача, доцента, в. о. завідувача кафедри історії та архівознавства. Переповідали, що, викладаючи відповідні теми про колективізацію, викладач Ганжа рекомендував студентам збірник документів, де були відображені регіональні особливості Голоду 1932–1933 рр., процес розкуркулення селян тощо.

Дослідженням перших років роботи відновленого у 1969 р. історико-педагогічного факультету Київського державного педагогічного інституту займався доктор педагогічних наук, професор Анатолій Булда. У своєму дослідженні він пише: «В 1974 році повністю завершилося комплектування історико-педагогічного факультету необхідними кафедрами, кабінетами, і в цьому році відбувся перший випуск 95 учителів історії для шкіл. Для забезпечення належної підготовки вчителів з основного фаху – історії і суспільствознавства поповнено колектив викладачів фахових кафедр. З вересня 1973 року на факультеті працювало дві кафедри: кафедра історії СРСР і УРСР (зав. кафедрою професор Березовчук М. Д.) та кафедра загальної історії (зав. кафедрою Александра М. Ф.) В травні 1974 р. на факультеті відкрита третя фахова кафедра…

Протягом навчального року декан факультету Січкар Г. В. і заступник декана І. Х. Ганжа здійснювали контроль за роботою кафедр»[2].

[1] Ганжа О. Ганжа Іван Хомич. *Українські історики XX століття. Бібліографічний довідник. Серія «Українські історики»*. Київ, 2003. Вип. 2. Ч. 2. С. 100.

[2] Булда А. А. Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (етапи і особливості). Київ, 1999. С. 379–380.

І. Ганжа був прийнятий на посаду доцента кафедри історії СРСР і УРСР Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького в серпні 1971 року, у якому працював до вересня 1991 року. Посаду доцента поєднував з посадою заступника декана, декана історичного факультету (березень 1983 – квітень 1985 рр.)[1]. Став відмінником народної освіти, був нагороджений медаллю А. С. Макаренка (1983 р.)[2].

Серед першої когорти випускників історичного факультету 1970–1980-х років, до підготовки яких долучився Іван Хомич Ганжа є члени- кореспонденти НАН України О. Реєнт, В. Даниленко, Н. Пархоменко, доктори історичних наук, професори В. Марочко, В. Ульяновський, О. Лисенко, О. Рубльов, І. Дробот, О. Сушко, М. Журба, М. Головко, В. Шарпатий, М. Виговський, В. Ляхоцький, В. Студінський, І. Жиленкова, О. Потильчак та ін., політичних наук В. Горбатенко, М. Кармазіна, Г. Зеленько, філософських наук Т. Андрущенко та ін.

«Як викладач, учений, громадянин Іван Хомич Ганжа органічно підготував плеяду високоосвічених, національно свідомих і вільних українських громадян, які сьогодні значною мірою складають основу громадянського національного поступу до свободи й незалежності нашої країни, – говорить завідувачка кафедри етики та естетики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, докторка філософських наук, професорка, заслужена працівниця культури України Тетяна Андрущенко, випускниця 1975 року. – Водночас хочу відзначити його суворість підходу й батьківське піклування про студентів».

У червні 2024 року виповнилося 40 років як ми, випускники 1983- го року, випорхнули з гнізда своєї alma mater і полинули кожен своєю життєвою дорогою… Спогадами полинули до своїх однокашників, викладачів, багато з яких уже «пішли в засвіти»…

Але з особливою теплотою згадували Івана Хомича Ганжу. «Іван Хомич був доброю людиною та ефективним менеджером. Він вартий вічної пам'яті в серцях та душах усіх його студентів», згадує Володимир Трачук, вчитель історії та суспільствознавства (1983–1994 рр.), викладач суспільних дисциплін Університету державної фіскальної служби України (1994–2023 рр.). «Мені він пам'ятається якоюсь, я б сказала, особливою ходою. У цій ході – доступність і цілеспрямованість, а ще – широта й щирість, – згадує Станіслава Молчанська (Кирилюк), учитель вищої категорії, старший учитель Грушківського ліцею Благовіщенської міської ради Голованівського району Кіровоградської області.

Як викладач, доцент Ганжа багато читав як наукової, так і художньої історичної літератури, рекомендував купляти книги. «Виробляйте в собі звичку й потребу читати художні історичні романи й повісті, робив свої мудрі настанови нам – студентам історичного факультету КДПІ імені О. М. Горького декан Іван Хомич Ганжа… – Художня література, хоч не є історичним джерелом, але вона формує базисне панорамне мислення, створює художні образи, викликає до життя емоційне сприйняття і дає кращу можливість осмислити минуле». Побажання наставника десь спонукало мене до підготовки навчального посібника для учнів 7–8

[1] І воїни і педагоги: слово про ветеранів. С. 112.
[2] Ганжа О. Ганжа Іван Хомич. С. 99–100.

класів і вчителів «Історія України в художньо-літературних образах», який побачив світ у співавторстві з професором В. Борисенком (1942–2022 рр.) у 2000 р. у видавництві «Генеза» й був допрацьований, доповнений та перевиданий у 2015 р.[1]

Іван Хомич володів тонким українським гумором. Якось він показав мені підготовлений ним відгук на кандидатську дисертацію, на чотирьох чи п'яти аркушах машинопису. Прочитавши відгук, я, тоді вже кандидат історичних наук, зауважив, що з таким відгуком, де стільки зауважень і побажань, здобувача не те, що до захисту, «до пекла не приймуть». Рецензент втаємничено усміхнувся і сказав, що секретарка, яка друкувала текст, загубила ще два його рукописні аркуші із зауваженнями на текст дисертації. Згодом відбувся захист, він пройшов успішно, а здобувач, як стало відомо, залишився задоволеним і вдячним за уважне прочитання роботи, висловлені зауваження і побажання, які послугували покращенню роботи. Ще одним шедевром гумору, викладацької кмітливості й педагогічної майстерності стала «витівка» декана на студентському «капуснику» з нагоди нашого випуску 1983 року. Там декан був «вмонтований» у сценарій в образі Чарівника, що мав у своєму мішку перли й перець; їх він роздавав, відповідно, за заслугами студентам. За одним із сюжетів декана-викладача запросили на сцену складати іспит… Й ось, уявити собі, у переповненій актовій залі гуманітарного корпусу, прямуючи до «столу з екзаменаційними білетами», Іван Хомич примудрився витягнути зі шкарпетки наперед заготовлену «шпаргалку-гармошку», яка «роз'їхалася», що викликало бурю позитивних емоцій у присутніх. Зала заходилася від сміху, знаючи яким вимогливим на іспитах та й загалом у навчальному процесі був доцент Ганжа, який не міг терпіти різного роду «плавзасобів» та хитрощів, а особливо на сесії.

Іван Хомич розумів життя студентів у всіх іпостасях. Якось, готуючись до дня народження, Микола Євтушенко, який після закінчення інституту вчителював, викладав у Богуславському коледжі, очолював Богуславську РДА після Помаранчевої революції, згадав кумедний епізод зі своєю заліковкою. Студент третього курсу Євтушенко віз із дому, у модному в ті часи дипломаті, міцний напій власного виробництва «бурячанка», але по дорозі скляну посудину розбив, заливши все, що було в дипломаті, і, навіть, залікову книжку! Щоб «вбити запах», покропив заліковку одеколоном «Тройний». Доценту Ганжі під час іспиту таке амбре зразу ж вдарило в ніс: «Ох, ви, Миколо, гігант, ідіть міняти залікову книжку» й підписав як заступник декана відповідну заяву. «Це характеристика справжнього чоловіка, який розумів, що всяка оказія буває, зате Іван Хомич вирішував усі назрілі питання і проблеми», – підсумовує М. Євтушенко.

Іван Хомич любив і піклувався не лише про студентів із якими він готовий був працювати і спілкуватися з раннього ранку на факультеті до пізнього вечора в гуртожитку чи на якихось заходах. Куди складніше ставало, коли випускники роз'їхалися по країні. Розповідає Ірина Шарварок (Нікішенко), вчитель вищої категорії, старший вчитель Виноградівського ліцею імені О. М. Соценка Олешків-

[1] Андрусишин Б. І. Питання Першої світової війни (1914–1918 рр.) на сторінках української та світової історичної художньої літератури. *Війна: держава, суспільство, особа: Збірник наукових статей.* Київ, 2023. С. 100.

ського району Херсонської області, яка, після 40 років роботи в цій школі, звільнилася, не бажаючи йти на співпрацю з окупантами: «Нас за направленнями направили в Херсонську область на роботу. У вересні нас з учнями, як завжди, відправили на помідори. Заходжу я з роботи, з поля додому, відчиняю двері, а там… Як думаєш, ХТО? Правильно, Іван Хомич, власною персоною. Та ще й разом з Оленою Залюбовською (теж випускниця. – *Авт.*) приїхав перевірити як нам працюється на роботі, як нас молодих прийняли. Знаю, що був у школі, розмовляв із директором.… Він був відповідальний, небайдужий до своїх випускників».

За найскладніших обставин відстояти гідність і правду було для Івана Хомича невід'ємним правилом. Коли один із найкращих наших випускників, староста 3-ї групи, блискучий гітарист-бард, прекрасний організатор і фахівець-історик Віктор Бутник (1961–2021 рр.) зіткнувся у Фастові з проблемами при влаштуванні на роботу з ідеологічних мотивів, декан поїхав у відділ освіти, інші «компетентні органи» й під свої особисті гарантії справу уладнав. А причини полягала в розповсюдженому фейку про батька, якого німці у 16-річному віці вивезли на роботу до Німеччини, що він наче б то був поліцаєм і за це відбував покарання в заполярній Інті й лише на початку 1970-х років повернувся до України.

Із легкої руки Івана Хомича Віктор вчителював, працював директором школи, завідувачем Фастівським райвно, очолював Головне управління освіти Київської ОДА. Неодноразово обирався депутатом районної і обласної рад, став почесним громадянином міста Фастова.

Усі знали, що від Івана Хомича нічого не можна втаїти, він володів феноменальною пам'яттю, знав прізвища та імена всіх студентів. Наче щойно вийшов із ліфта. Розповідає Володимир Трачук: «Перший місяць навчання, закінчилися пари, чекаю ліфт і поруч чекає Іван Хомич… з лукавим виразом обличчя та розумним і проникливим поглядом: "Я вас наскрізь бачу". Ми заходимо в ліфт і він мене запитує – "Ви наш студент?", – "Так" – Ганжа виклав всю мою анкету, хто, звідки, батьки, і далі за списком. Я лише назвав своє прізвище». Володимир звернув увагу на знання Іваном Хомичем студентського контингенту та непідробну увагу до нього. Він «міг і в гуртожитку ледачих із ліжок підняти. Він нами ніколи не гребував і завжди бажав нам кращого».

У шахи Іван Хомич міг грати і в студентській аудиторії після занять, й особливо у 20-й кімнаті гуртожитку № 4 по вулиці Освіти, де тривали запеклі шахові баталії. Найкращими шахістами на курсі були Анатолій Порхун, який, граючи в шахи поштою, виборов перший розряд та Ігор Соболь, що мало чим поступався розряднику. Грали і класичні партії, змагалися і у бліц, коли стукіт від шахового годинника і вигуків переможця було чути далеко поза межами кімнати. Частенько під вечір у нашому помешканні якось тихо й непомітно з'являвся Іван Хомич. Мовчки сідав за шахівницю і грав. Мало кому вдавалося звести партію навіть до нічиєї. Поставивши чергового мата переможець тис студентові-«претендентові» руку й зі словами «тренуйтеся», беззвучно зникав у гуртожитському коридорі…

«Кажуть, що найкраще навчання має одну дуже цікаву властивість, – зазначає однокурсник Віктор Радчук, який трудився на педагогічній ниві викладачем історії України Житомирського автомобільно-шляхового коледжу, а нині видавець та

головний редактор газети бригади ЗСУ імені Богуна "Братство Богуна", – вчитель і наставник у такому процесі має бути непомітним. Так, він завжди присутній, завжди поряд, але – як порадник, як добра й чуйна людина. Здавалося б, для п'яти сотень людей, які водночас навчалися на всіх курсах історичного факультету, бути другом і порадником, а для декого навіть батьком, неможливо, чи, якщо точніше – неймовірно важко. Однак Іван Хомич Ганжа був таким водночас для сотень хлопців та дівчат (в 1981/1982 навчальному році на історичному факультеті навчалось 572 студенти на стаціонарі, 366 на заочному відділенні, а у 1983/1984 – 867 студентів, з них 507 – на стаціонарі і 360 – на заочному відділенні)[1], які обрали для навчання історичний факультет тодішнього педінституту. Що там казати про історичний, коли в середовищі студентів фактично всіх інших факультетів про істориків говорили казна що. Іноді із подивом, але без зневаги чи злості, проте – найчастіше – з повагою. Мабуть тому, що історики були такі, як усі, але… Чого там гріха таїти, бо ж була таки на історичному факультеті та особлива родзинка, був точно присутнім ореол певного чарівно-потаємного піднесення чи злету, незнаного серед студентів ні на фізматі, ні на педфаці, ні навіть на музпеді. І керувати таким колективом людей, які вже на першому курсі мали грандіозні життєві задуми, а дехто – небачений у студентському середовищі достатньо пристойний життєвий досвід, було нелегко. Насправді мабуть таки легше було керувати чималим підприємством, куди легше – цілим колгоспом, ніж тримати в полі своєї уваги устремління умів і душ кількох сотень ще зовсім юних мудрагелів, налаштованих на самоствердження вже завтра і вже точно – упродовж усього свого подальшого життя. Сьогодні, оглядаючись на прожите й пережите, на чималий життєвий ужинок кожного із нас, учнів і вихованців Івана Хомича Ганжі, скромна постать вчителя, його незабутній тембр голосу, що здатен був водночас і запитувати й тут же відповідати, неабияк збуджує уяву, спомини про Івана Ганжу, як про людину, що присвятила своє життя дуже святому ділу. Безумовно, він був сином своєї епохи, нині удостоєної діаметрально протилежних оцінок та висновків. Однак у суто людському вимірі справедливого ставлення до своїх вихованців, коли суворість і вимогливість завжди підкріплювалася властивою для нього добротою і однозначно – порядністю, це був незаперечний велет і, що казати – улюбленець більшості студентів».

Вчитель мав особливу харизму, тобто властивість притягувати до себе увагу оточуючих і мотивувати їх на досягнення поставлених завдань. А головною метою життя Івана Хомича Ганжі, на моє глибоке переконання, було – приносити користь людям.

Помер Іван Хомич 10 жовтня 2002 року, залишивши в пам'яті, серцях і душах численних своїх учнів та вихованців глибоку повагу до таких цінностей як свобода висловлювання власної думки, людська гідність і громадська гордість, що зберігаються в суспільній думці із часів Перикла (495–429 рр. до н.е.).

[1] Булда А. А. Практична підготовка вчителів історії… С. 385, 387.